

УДК 321+17

О.І. ШВИРКОВ

АМОРАЛЬНІСТЬ «ВЕРХІВ»: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ, ВИПАДКОВІСТЬ ЧИ ЗАКОНОМІРНІСТЬ?**Швирков Олександр Іванович** – кандидат філософських наук, докторант Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Стаття присвячена аналізу проблеми, суть якої зводиться до питання: чому суспільством керують люди, моральні якості яких істотно нижчі від деякого «середнього» для даного суспільства рівня? На підставі низки гіпотез, що зв'язують аморальність, прагнення до влади як самоцілі і наявність у людини, одержимої таким прагненням, певних «психологічних дефектів», розглянуто механізм формування і функціонування владної піраміди.

Ключові слова: аморальність, влада, ірраціональне, мораль, політика.

Статья посвящена анализу проблемы, суть которой сводится к вопросу: почему обществом управляют люди, моральные качества которых существенно ниже некоторого «среднего» для данного общества уровня? На основании ряда гипотез, связывающих аморальность, стремление к власти как самоцели и наличие у человека, одержимого таким стремлением, определенных «психологических дефектов», рассмотрен механизм формирования и функционирования властной пирамиды.

Ключевые слова: аморальность, власть, иррациональное, мораль, политика.

This article analyzes the problem the essence of which is reduced to the question: why is the society being governed by the people whose moral qualities are significantly lower than some 'average' for this society level? Basing on a set of hypotheses linking immorality, the desire for power and the presence of a man obsessive such a desire certain 'psychological defects' the mechanism of the formation and operation of the power pyramid was studied.

Key words: immortality, power, irrational, morality, politics.

© О.І. Швирков, 2013

У цій статті я маю намір розглянути питання про те, чому суспільствами керують люди, м'яко кажучи, не найвищих моральних достоїнств. Як здається, ця тема – незважаючи на її очевидну актуальність – не надто часто піднімається на сторінках наукової преси. Принаймні глибина її аналізу залишає бажати кращого. Однак перш ніж безпосередньо перейти до дослідження даної проблеми, необхідно визначитися з деякими поняттями і провести попередній розгляд. Це, крім іншого, дозволить нам більш строго сформулювати і саму проблему.

Перш за все, слід уточнити, що розуміється під фразою «люди не найвищих моральних достоїнств». Тут можуть бути принаймні два варіанти.

Перший такий. Ми можемо вважати, що, говорячи про таких людей, ми маємо на увазі людей, які не найкращим чином підходять для управління суспільством. Тобто, що існують люди, які за своїми моральними та іншими якостями могли б набагато краще підходити на цю роль, що вони готові (психологічно і фізично) виконувати відповідні функції, але з якихось причин опинилися «не при справах».

Другий варіант має на увазі не тільки те, що ті, хто керує суспільством не кращі, але й те, що серед них непропорційно висока частка (у порівнянні з іншими соціальними групами) тих, хто не задовольняє навіть мінімальним моральним вимогам.

Ясно, що перший варіант менш суворий, ніж другий. Однак якщо ми приймемо саме його, то проблема очевидним чином втратить свою гостроту, говорити стане особливо ні про що. Тому

я пропоную прийняти саме друге тлумачення. Наступне, що ми повинні були б з'ясувати, чи справді в структурах влади частка «морально неповноцінних» людей настільки велика (якщо порівнювати з іншими групами), як ми це припускаємо. Можливо, це не більше, ніж поширене уявлення, що не має під собою реальних соціологічних підстав і є, наприклад, результатом фрустрації, ресентимента. Можливо, якщо ми застосуємо якісь більш точні інструменти, ми встановимо, що це положення не відповідає дійсності. Якщо ми захочемо це зробити, одразу ж виникне інша проблема, пов'язана з тим, що вважати аморальним. Але навіть якщо б це останнє нам і вдалося, виникла б проблема реалізації відповідного соціологічного дослідження – адже йдеться про необхідність отримання доступу до людей, які схильні приховувати певні сторони свого життя і особистості, і мають для цього всі можливі засоби.

Коротше кажучи, проблем більш ніж достатньо – як суто теоретичних, так і практичних.

Для того, щоб уникнути можливих претензій, я обмежуся суто формальним визначенням аморальної людини. Отже, аморальною людиною я пропоную вважати таку людину, поведінка якої, по-перше, свідчить про явну зневагу до законів тієї країни, громадянином якої є ця людина, і, по-друге, суперечить найзагальнішим, прийнятим у цьому суспільстві моральним нормам.

Як уже зазначалося, провести більш-менш точне дослідження «рівня моральності» (або аморальності) правлячих груп, практично неможливо. Однак очевидно, що заявлена проблема існує –

принаймні, на рівні буденної свідомості, забобонів, чуток, філософської і навіть народної традиції (яка пов'язує високе положення з аморальністю). Тому, виходячи з усіх наведених підстав, я пропоную розглядати положення про те, що суспільствами керують аморальні люди, як умовно істинне, тобто, як певну робочу гіпотезу.

Слід зазначити, що додаткові підстави до прийняття цього положення ми можемо одержати, якщо нам вдасться досить логічно включити його в певну внутрішню несуперечливу систему міркувань.

Таким чином, сформульоване вище питання про те, чому серед людей, які опинилися при владі, так багато людей аморальних, ми будемо вважати таким, що має право бути поставленим. Крім того, нижче я спробую відповісти на інше питання, пов'язане з першим, а саме: чому решта, коли вже справи дійсно йдуть так плачевно, це терпить? Я також сподіваюся пролити світло і на питання про те, чому люди, які перебувають при владі, керують суспільством погано.

Переїду тепер до відповідей на поставлені вище питання.

Відповідь на перше питання (чому суспільством керують аморальні люди).

Дозволю собі зробити декілька припущень, які, хоча й можуть здатися досить ризикованими, тим не менш є цілком очевидними і не потребують особливих доведень.

Влада має два боки. Перший – власне владарювання, друге – управління. Відповідно, в теорії, людина, яка прагне до влади, може прагнути або до владарювання, або до управління. Природно, такі «чисті» випадки зазвичай не зустрічаються, тому мова має йти про відносне превалювання одного з мотивів. Який з двох мотивів сильніший? По-іншому, яка людина буде більш енергійно і наполегливо боротися за владу – вмотивована більшою мірою прагненням панувати або керувати?

В цілому, превалювання прагнення керувати (або, краще сказати, недостатньо сильне прагнення панувати) має свідчити про більшу раціональність індивіда і, в кінцевому рахунку, його більшу інтелектуальну та духовну розвиненість. Така людина, ймовірно, більшою мірою здатна оцінювати свої вчинки з точки зору «витрати-вигоди» і з більшою ймовірністю відмовиться від боротьби, якщо вважає, що витрати занадто великі (ми поки не розглядаємо екстремальні випадки, коли мова йде про життя і смерть). Така людина, ймовірно, також не стане розглядати владу-як-владарювання як щось цінне само по собі, варте будь-яких зусиль. Тобто, влада для неї скоріше є засобом (для керування), а не самоціллю.

Навпаки, якщо для людини важливе владарювання, то влада стає для неї самоціллю. Це прагнення слід, мабуть, розглядати як ірраціональне, а логіка «витрати-вигоди» в даному випадку практично не діє.

Серйозні моральні дефекти, якщо вірити психології, часто є наслідком серйозних психологічних дефектів. Психологічні ж дефекти найчастіше виявляються у відхиленні від раціональної

поведінки (наскільки правильно зворотне, тобто, наскільки ірраціональна поведінка може свідчити про наявність психологічних дефектів – предмет окремої розмови, проте я думаю, що можна з великою ймовірністю припустити, що у випадку, який нас цікавить, закономірність працює в обидва боки).

Як я тільки що сказав, прагнення панувати, панувати над іншими людьми – суть прагнення ірраціональне, яке свідчить про наявність серйозних психологічних дефектів. Якщо воно настільки сильне, що реалізується в конкретних діях, то його можна розглядати як щось на зразок манії. Манія, як правило, захоплює людину цілком, забираючи майже всі її сили. Люди, які прагнуть до влади, по суті, діють як одержимі, маніяки, яких ніщо не цікавить, крім об'єкта їх манії. Оскільки вони кидають на досягнення своєї мети майже всі сили, вони мають за інших рівних умов більше шансів на її досягнення, ніж ті, для кого ця мета не є об'єктом маніакального прагнення. Якщо вже зрілі, відносно психологічно здорові люди й починають серйозно, так би мовити, «до крові» боротися за владу, то найчастіше тільки в тому випадку, якщо їх життю або життю близьких їм людей загрожує небезпека. Коли ж небезпеку усунуло, влада стає їм просто непотрібна. Принаймні, якимось сильно зловживати нею у них бажання не виникає.

Тому наше міркування можна резюмувати так: люди, що прагнуть до влади як до самоцілі (дійсно прагнуть, тобто, цілеспрямовано роблять для її досягнення реальні кроки, які кидають на це майже всі свої сили), навіть не володіючи особливими здібностями, мають більше шансів її отримати (і отримують), ніж інші, оскільки цим іншим вона або не особливо потрібна, або вони неготові (не хочуть) дійсно витрачати на її отримання ту енергію, яку витрачають перші (для яких влада є ідеєю фікс, тобто тією метою, заради якої вони готові на будь-які «енергетичні витрати»).

Якщо сказати зовсім коротко: одержимі швидше досягають мети, ніж ті, хто керується переважно раціональними мотивами (висновок настільки ж банальний, наскільки й важливий).

Тепер нам необхідно зробити наступний важливий і в чомусь навіть ризикований крок. Суть його полягає в наступному.

Показавши, чому люди з психологічним дефектом, що виражається в прагненні до влади як самоцілі, домагаються влади частіше, ніж інші, ми ще не показали, що ці люди аморальні. Іншими словами, ми не можемо зі 100% впевненістю стверджувати, що цей психологічний дефект тягне за собою аморальну поведінку (або, принаймні, корелює з нею). Однак я думаю, що деякі підстави стверджувати саме так у нас все-таки є.

На одну з таких підстав ми можемо вийти, якщо проаналізуємо, в чому саме проявляється «влада заради влади», тобто, як саме поводить себе людина, яку влада цікавить сама по собі. Як правило, така людина зневажає інших людей, принижує їх, змушує їх, користуючись своєю владою, здійснювати безглузді, ірраціональні вчинки і т.п. Люди, яких влада цікавить заради влади, часто з

легкістю готові пожертвувати іншими людьми з тим, щоб цю владу зберегти. Тобто, демонструють саме ту поведінку, яка практично в будь-якій культурі вважається аморальною. Таким чином, ми можемо припустити, що ірраціональне прагнення до влади заради влади дійсно завжди (майже завжди) супроводжується аморальною поведінкою, а значить, швидше за все, є принаймні корелятом того психологічного дефекту, який і породжує в людині це ірраціональне прагнення.

Враховуючи все вищесказане, ми, ймовірно, можемо стверджувати, що показали, чому аморальні люди домагаються влади частіше, ніж не аморальні (природно, пам'ятаючи про те, що наші міркування багато в чому спиралися на недостатньо обґрунтовані гіпотези і тому ймовірність їх істинності не більше, ніж ймовірність істинності цих гіпотез).

Перейдемо тепер до відповіді на друге питання, а саме: чому всі терплять подібний стан речей.

Частково, звичайно, не обходиться без банального обману з боку тих, хто прийшов до влади. Частково тому, що процеси, про які йде мова, досить тривалі – адже до влади, як правило, пробиваються не за один день, – а також приховані і просто фізично не можуть бути відстежені скільки-небудь значною кількістю людей. Ймовірно саме тому для багатьох людей буває неприємним сюрпризом, коли вони раптом з'ясовують, що хтось відомий як останній негідник, в один прекрасний момент раптом стає, наприклад, депутатом. Коли ж він уже став тим, ким він став, зусилля, необхідні для того, щоб його повернути на належне йому місце, виявляються занадто великими. Тому більшість, хто знає, що ця людина з себе представляє насправді тих, просто махають на це рукою, сподіваючись, що це випадковість, адже інших-то теж, наприклад депутатів, вони просто не знають. Зате їх знають інші люди. І, найчастіше теж не з кращого боку. Однак ті, які достеменно знають, що даний високопоставлений чиновник – негідник, як правило, не знають інших, які достеменно знають, що інший високопоставлений чиновник – теж негідник, і теж наївно думають, що «їх» негідник – це всього лише випадковість, що хороших людей все одно більше, ніж поганих і т.д., і т.д. Загалом, ідея, сподіваюсь, зрозуміла. Даний механізм добре пояснюється теорією колективних дій і може послужити їй (теорії) непоганою ілюстрацією [2]. Гадаю, можна дати більш докладний опис дії даного механізму, ніж та коротка ілюстрація, яку я навів. Однак через обмеженість обсягу статті я не можу в це заглиблюватися, тим більше, що на мій погляд існує більш важливий момент, що стосується даного питання, який необхідно також висвітлити. До розгляду цього моменту ми тепер і переходимо.

Вийти на нього ми зможемо за допомогою аналізу ролі так званих інтелектуалів-філософів, учених тощо. За довгі роки існування філософії мислителями було створено безліч теорій про те, яким має бути ідеальне суспільство, як воно має управлятися, організовуватися і т.д. з тим, щоб якомога більше людей були щасливі, щоб на Землі панували мир і щастя.

Одне з ключових місць у цих теоріях відводилося описові того, хто повинен правити. Як правило, це був або правитель – справедливий і мудрий, або група таких правителів. Передбачалося, що в силу своїх розумових і моральних якостей вони будуть керувати до спільного блага. Слід зазначити, що в їх, філософів, поданні ці правителі були скоріше управителями, ніж власне правителями.

Звичайно, це була всього лише мрія, мрія, яка часто не мала нічого спільного з реальністю. Вони, філософи, збудували її у відповідності зі своїми уявленнями про прекрасне, справедливе, розумне. І я думаю, вони вірили в те, що рано чи пізно вона здійсниться.

Ці теорії поширювалися по поверхні планети, поступово проникаючи в уми і формуючи таким чином у тих, хто з ними ознайомлювався, певне уявлення про те, як усе має бути.

Що ж з цього випливає? По-перше, що у більшості людей – перш за все, морально і психічно здорових, «нормальних», інтелектуально розвинених (хоча б грамотних) – уявлення про те суспільство, яке має бути, сформувалося саме на основі того, що було написано філософами. Тому будь-яке реальне суспільство, будь-яких реальних правителів вони оцінювали саме у відповідності з ідеальними теоріями, створеними філософами (можна сказати, що філософи сформували відповідні очікування).

По-друге, самі правителі, для того щоб підтримувати віру народу в легітимність свого правління, змушені були – принаймні у своїй публічній поведінці – не дуже відхилятися від ідеальних зразків, які задавалися творами філософів. Тобто вони прагнули переконати людей, що правителі саме такі, і тим самим ще більше зміцнювали віру людей якщо не в те, що саме ці правителі ідеальні, то принаймні в те, що суспільство повинне прагнути втілення в життя ідеальних теорій, в те, що держава повинна управлятися розумно, раціонально, справедливо.

Необхідно ще раз акцентувати наступний важливий момент. Незважаючи на те, що правителі зазвичай переслідували свої власні цілі, цілі, які, як правило, не мали з благом народу нічого спільного, тобто, суперечили тим нормам, які задавали писання філософів, вони, тим не менш, змушені були брати слова саме в останніх. Просто тому, що іншого джерела не було. Тобто – якщо згустити фарби – менш інтелектуальні і менш моральні були в силу певних причин змушені користуватися концепціями, створеними більш інтелектуальними й більш моральними (сподіваюся, філософів можна вважати такими, принаймні, видатних, принаймні, з точки зору того суто формального визначення моральності, яке було наведено на початку статті), навіть якщо вони внутрішньо були проти тих ідей, які в цих концепціях просуvalися. Це, природно, не могло не внести суттєві корективи в їхню діяльність (див. про це [3]).

Звичайно, те, як саме відбувалося запозичення слів, як правителі їх трансформували, підганяли під себе, важко описати в двох словах. Процес цей, очевидно, був далеким від лінійності. Більше того,

мої знання історії не дозволяють мені претендувати навіть на теоретичну можливість його докладного опису. Тому я обмежився лише представленням цієї ідеї. На сьогоднішній момент її слід розглядати як гіпотезу, яких тут, у цій статті, багато. Гіпотеза ця більшою мірою заснована на певному загальному баченні та логіці, ніж на знанні історії.

Однак була й більш, на мій погляд, вагома причина поширення, і, головне, реалізації раціональних теорій устрою суспільства (теорій, частиною яких було уявлення про ідеального правителя) – ніж, наприклад, прагнення правителів легітимізувати своє панування.

Як ми прийняли вище, первісне прагнення людей «повелівати» іншими є ірраціональним і є не що інше, як наслідок їх психологічної (і моральної) ущербності. Більш чітко це можна сформулювати так: вони не хочуть організувати, направляти, допомагати, вчити, вони хочуть віддавати розпорядження, командувати, зневажати. В той же час у суспільстві існує об'єктивний запит на раціональне управління, на те, що хтось буде ним керувати, буде організувати його функціонування за певними правилами з метою забезпечення хоча б мінімального блага для всіх його членів. Відповідно до писань філософів, прийнятих більшістю людей як зображення бажаної реальності, цим повинні займатися правителі, це їх основна діяльність. Оскільки цього від правителів чекають усі, вони, природно, цим повинні займатися – незалежно від того, хочуть вони цього чи ні. Більше того, тільки-но як суспільства стали надзвичайно складними, всі керуючі структури в них – просто в силу об'єктивної необхідності – стали створюватися насамперед для того, щоб сприяти задоволенню тих цілей суспільства, які більшою мірою відповідають писанням філософів, ніж примхам правителів. Вибудовування структури для раціонального управління суспільством зазвичай здійснюється відповідно до раціональних теорій, тобто теорій, так чи інакше заснованих на писаннях філософів. Таким чином, ми маємо ще один спосіб проникнення концепцій ідеального суспільства в свідомість людей (у тому числі і правителів).

Оскільки мотиви більшості тих, хто потрапляє у владу, є ірраціональними, для них власне управління – це просто прикрий доважок до основної (для них) «діяльності». Відповідно, зусилля їх спрямовані в першу чергу не на те, щоб оволодіти мистецтвом (або наукою) управління суспіль-

ством, а на зовсім інші цілі. І саме тому власне в мистецтві управління вони далеко не кращі. Тобто, якщо у них виходить «дорватися» до влади, то вони управляють погано. А якщо ще врахувати, що їм весь час необхідно боротися з іншими такими ж, як вони, то ситуація взагалі стає дуже непривабливою. По суті, мова йде про майже повний колапс управління. Що ми, до речі, часто можемо спостерігати. Причому не тільки на прикладі країн пострадянського простору, Африки чи Латинської Америки, а й взагалі всіх країн. Тобто, кризи управління, що постійно трапляються, – це не випадковість, а закономірність.

Однак при всьому цьому суспільство вважає, що головна функція правителів – це раціональне управління (чому воно так вважає – див. вище). І внаслідок цього свідомо чи несвідомо наділяє правителів якимись видатними властивостями управителів – якщо ж вони нагорі управлінської піраміди. Але піраміда-то не тільки (а можливо, й не стільки) управлінська, скільки владна! Я маю на увазі, що структура піраміди, логічні зв'язки всередині неї, можливо, й побудовані загалом відповідно до законів раціонального управління і для раціонального управління (суспільством, державою і т.д.), але наповнення «людським матеріалом» цієї піраміди здійснюється відповідно до зовсім інших законів, законів боротьби за владу.

Коротше кажучи, в силу певних обставин люди, що прийшли до влади, апріорі наділяються суспільством властивостями і вміннями, яких у них насправді немає. Або вони, ці властивості й уміння, у них недостатньо розвинені. Звичайно, спонукувані об'єктивними обставинами (суспільством треба керувати) і очікуваннями суспільства (зумовленими широким поширенням теорій ідеального суспільства і держави), ці люди рано чи пізно в якійсь мірі набувають необхідних навичок – хоча б просто тому, що обертаються в середовищі, яке цьому дуже сприяє (і до цього спонукає), проте в набагато меншій мірі, ніж це дійсно необхідно без усякого бажання й ентузіазму. Тому-то вони й нездатні управляти дійсно ефективно, і самі розглядають свою управлінську (тобто, організуючу і направляючу) діяльність як прикору необхідність, як щось, що відволікає від їх основної діяльності, яка дійсно доставляє їм найбільше задоволення – зневажати, командувати і т.п.

Таким чином, гадаю, я відповів на поставлені на початку статті питання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арендт Х. Банальность зла. Эйхман в Иерусалиме / Х. Арендт; пер. с англ. – М.: Европа, 2008. – 424 с.
2. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / М. Олсон; пер. с англ. – М.: ФЭИ, 1995. – 174 с.
3. Скиннер К. Язык и политические изменения / К. Скиннер // Логос. – 2005. – № 3 (48). – С. 143-152.
4. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Ф.А. Хайек; пер. с англ. – М.: «Экономика», 1992. – 176 с.